

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за придобиване на ОНС „доктор” в област на висше образование 1. Педагогика, професионално направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика)

Тема: **„ПРОФЕСИОНАЛНА ОРИЕНТАЦИЯ НА УЧЕНИЦИ СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ“**

Автор: **Михайлица Хараламбус**, редовен докторант в програма „Специална педагогика“, СУ „Св. Кл. Охридски“, ФНОИ, катедра „Специална педагогика и логопедия“

Научен ръководител: **доц. дпн Милен Замфиров**, СУ „Св. Кл. Охридски“, ФНОИ

Рецензент: **проф. д-р Цанка Попзлатева**, СУ „Св. Кл. Охридски“, ФНОИ

Актуалност и научна обоснованост на проблематиката

Дисертационният труд е насочен към приобщаването на ученици със специални образователни потребности (СОП) към новата социална ситуация на преход от детско-юношеска към зрялата възраст. Проблемът за професионалната ориентация на тази категория ученици отдавна е във фокуса на специалната педагогика, но през последните десетилетия се отличава с повишеното внимание на изследователите във връзка с новата перспектива, която разкриват стратегиите за приобщаващ тип образование. Теоретичната значимост на дисертацията се определя от нуждата да бъде разширено научното познание за ресурсите на психологическите и социалните фактори за изграждане на адекватни професионалните нагласи, знания, социалните и професионалните качества на юношите със СОП, които да подкрепят тяхната самоактуализация в новите социални групи и дейности на трудовия пазар.

От методологична гледна точка, актуалността на дисертационния труд би могла да се оцени във връзка със съвременните задачи на специалната педагогика да проучва и предлага нови образователни условия, организационни структури, екипи от специалисти, ситуации за междуличностно общуване и оптимални стратегии за учене и оценяване на развитието с цел идентификация и оптимално посрещане на динамично променящата се констелация от специални образователни потребности на децата и юношите с увреждания.

В преходния период от детството към зрелостта на преден план излиза системата от общи и специални образователни потребности, свързани с приобщаването към социалните групи на възрастните, адекватния избор на професионална сфера и актуализация на личността в нея. Така, проучването на методологичните подходи, тяхната интеграция в научно-обоснована система от образователни и социални дейности и тяхното апробиране чрез нов тип организационна структура в рамките на дисертационния труд е с несъмнена значимост. Предполага ползи не само за личността на младежите с увреждания, но и за техните семейства и обществото като цяло.

Анализите на международните и националните политики показват тенденция за все по-голямо осъзнаване и разбиране на индивидуалните и социалните ползи от научно обосновани практически решения на проблема за професионалната ориентация на младежите с увреждания. Поради сложността на проблема и вероятни причини от финансово естество, в световната образователна и социална практика от скоро се появяват нов тип организационни структури. Дисертационният труд не само обосновава целесъобразността на подобна извънучилищна структура чрез условията за контрол върху негативните фактори, свързани с ранното напускане на училището на младежите с увреждания и недостатъчното познаване на техния личностен потенциал, но също и с недостатъчното познание за резервите на бизнеса да използва и развива този потенциал. Личната инициатива и усилията на докторантката за откриване на център за професионално ориентиране на младежи със СОП в Кипър, работещ с методология, базирана на съвременни теоретични постановки и анализи на предходни емпирични проучвания, са основание за високата оценка на научно-приложната стойност на дисертационния труд.

Оценка на дисертационния труд по формални показатели: обем, структура, оформление и стил на изложение

Дисертационният труд на Михайлица Хараламбус отговаря на основните изисквания към научна разработка за придобиване на ОНС „доктор”. Главният изследователски проблем е добре отразена във формулировката на заглавието, насочваща към неговите същностни аспекти. Структурата на дисертацията обхваща три основни глави, въведение, заключение, приноси моменти, публикации по темата и библиография.

Основното съдържание е изложено в обем от 192 страници, като теоретичната и емпиричната част са с балансиран обем.

Текстът се позовава на 179 литературни източника, с очертана доминанта на публикации през последните 10 години. Анализите от емпиричното проучване са представени чрез 69 графики и 12 таблици. Предложените 5 приложения, изясняват съдържанието и структурата на използвания инструментариум за оценка на промените в професионалното и личностното развитие на младежите със СОП.

В критичен план бих отбелязала впечатляващия брой графики с висока степен на информационна натовареност, което затруднява перцепцията и семантичното им декодиране, както и проследяването на логичните връзки по между им. Бих посочила също и някои пропуски в научния стил на изложението, свързани с прекомерно субективизиране на информацията чрез използване на лични местоимения и разказвателен подход (например, „така се роди нашата услуга „Транзитивен център“ и др.). Това прехвърля акцентът върху частния и прагматичния характер на апробирания като организационно-методологична структура „център за професионално ориентиране на ученици със СОП“. Донякъде се пренебрегва факта, че всеки научен труд има съвместен и кооперативен характер, за което се сигнализира чрез общоприет граматичен стил за изразяване.

Оценка на съдържанието на дисертационния труд

Теоретичната постановка е представена в първата глава ***„Преглед на някои от основните области, свързани с професионалната ориентация на ученици със специални образователни потребности“***. Диференцирани са 5 параграфа, които обсъждат проблемите и постановки в медицинската категоризация и идентификацията на учениците със СОП, традиционни и съвременни виждания за професионалната ориентация и реализация на лицата с увреждания, научни изследвания на факторите, условията и ключовите актьори в професионалната им ориентация по време на прехода от училище към независим живот. Теоретичните и методологични проблеми, систематизирани в тази част на дисертацията, са използвани за аргументация на предизвикателствата, които произхождат от вътрешногруповите различия на учениците със СОП и които предполагат диференциран и индивидуален методологичен подход в една нова организацията социално-образователните дейности за професионално ориентиране и начална професионална

адаптация. Във връзка с това, още в тази част на разработката е заявена мотивацията за широко представяне на целевите подгрупи от юноши със СОП в емпиричното изследване.

Текстът се опира на теоретични постановки и резултати от съвременни емпирични изследвания, но предлага препратки и анализи на конкретната образователната система, пазара на труда, социалните и образователните политики в Кипър, като важни фактори, свързани със социалната ситуация на личностното развитие на учениците със СОП в държавната общност. Научните факти и предложените дискусии са с очертана лична позиции на докторантката, което е показателно за високата степен на разбиране и осмисляне на съществуващото противоречие между появата на качествено нов тип специални образователни потребности в преходния период от училище към независим живот и липсата на готовност за тяхното адекватното посрещане в образователната и социалната система на Кипър.

Методологията на емпиричното изследване е изложена във втората глава ***„Организация на изследването на професионалната ориентация на ученици със специални образователни потребности“***, структурирана в 5 параграфа.

Целта, задачите и хипотезите са логически добре формулирани и структурирани. Главната насоченост на дисертационното проучване е към апробиране на ефективността на новосъздадена социално-образователна извънучилищна структура за професионална ориентация и начална адаптация в пазара на труда на младежи със СОП. Задачите произтичат логически от целта. Основната хипотеза, че „новосъздадената социално-образователна структура за лица със специални образователни потребности ще подкрепи адекватно техните нови потребности от професионална ориентация и начална трудова адаптация, както и родителите в съвместното решаване на новите проблеми, възникващи в прехода на техните деца към независимост и трудова заетост“. Тя е декомпозирана в 3 основни аспекта, по които е извършен анализа на получените емпирични факта.

Проучването е проведено в 2 етапа, като в първия е разработена методологията и цялостната организация на центъра „Transition Service©“, а на втория е реализирана целесъобразна апробация на добре мотивираните диагностично-оценъчни, образователни и трудово-професионални дейности.

Към събирането на емпирични факти за влиянието на структурираната среда върху професионалното и личностно развитие на младежите със СОП е приложена

количествена стратегия чрез адекватен подбор на две репрезентативни извадки, 3-годишен педагогически експеримент и структуриран диагностично-оценъчен инструментариум за проследяване на промените. В първата извадка са включени 118 ученика с интелектуални затруднения в юношеска възраст, разпределени в експериментална група (66 ученика) и контролна група (52 ученика). Втората извадка от 128 родители на същите ученици е добър източник на емпирична информация за верификация на резултатите от психолого-педагогическия експеримент.

Обучаващият експеримент, проведен чрез включване на учениците с интелектуални затруднения в образователните дейности на центъра, прилага принципите на диференциран и индивидуален подход.

В този контекст са разработени също индивидуално-диагностични процедури и диагностичен инструментариум, от които се ръководи планирането и периодичното отчитане на индивидуалните постижения. Прилагат се три диагностични инструмента от структуриран тип:

- Авторски диагностичен инструмент - „Datasheet progress“;
- Оценка процедура: поведенчески функционален анализ;
- Анкета за родителите на младежите.

Използваният изследователски инструментариум реализира холистичен и индивидуален принцип в оценяването на развитието, с което позволява да бъде направен задълбочен системно-структурен анализ на поведението. Той е сензитивен към дефицитите и способностите на учениците в широк обхват от дейности и е адекватен за идентифициране на индивидуалните образователни потребности и техните промени. Това го прави особено подходящо средство за динамичното планиране на подкрепящите образователни, социални и терапевтични дейности, апробирани в настоящия дисертационен труд. Използван като основно средство в психолого-педагогическия експеримент е предпоставка за събиране на уникална база данни за промените в личностното функциониране на учениците с интелектуални затруднения под влияние на реконструираната социално-педагогическа среда. Тази база още повече се разширява от приложената стратегията за многоаспектно оценяване, която извежда интегрира три гледни точки – оценка на експерт, оценка на родител и самооценка на ученика, както и стратегията за динамично оценяване. От

извършените диагностични процедури са изведени резултатите от началото и края на всяка от календарните година - 2015, 2016 и 2017 г.

В тази глава са представени критериите за анализ на промените в общото личностното функциониране на юношите (зависимите променливи в проучването) - „Равнище на справяне с оценяваната област“ и „Степен на покриване на дейностите във всяка от областите“, с техните показатели.

Заедно с всички положителни качества на описания дизайн на проучването, следва да се посочи, че липсва ясно дефиниране на независимите променливи, което е важен момент за планиране на статистическите процедури за формализиране на тази богата емпирична информация и за извеждане на статистически доказани изводи. Частично, този момент е покрит с организирането на експериментална и контролна група, и чрез формулираните хипотези за различия в напредъка на включени и не включени ученици в новата образователна среда. Във фокуса обаче не попадат влиянията на други независими фактори върху ефектите на професионалния център, например на влиянието на нарастващия опит на организацията през наблюдавания 3-годишен период от дейността му, влиянието на различния социално-икономическия, образователен и професионалния статус на родителите от експерименталната и контролната група и др.

Третата глава от дисертационния труд съдържа анализи на първичните емпирични данни, структурирани според декомпозираните хипотези. Изведена е система от обобщени групови профила на личността на учениците от експерименталната и контролната група, според оценките от експерти, родители и самооценките на учениците в 29 глобални области на тяхната активност. Не е достигната обаче тази степен на обобщеност на профилите и тяхното оптимално редуциране, която създава условия за прилагане на методите на статистическия извод, извеждащи степен на значимост на идентифицираните промени в личностното функциониране на учениците от експерименталната и контролната група. Този факт намира отражение в предложените сложни за зрителна перцепция и трудни за осмисляне графични анализи. Ясно се откроява липсата на словесна интерпретация на постижения и зависимостите, в които се представя дискусия на научните факти, които подкрепят целта и хипотезите на проучването.

По същество предложените графиките и таблици са информативни за количествения и качествения характер на напредъка в личностното функциониране на учениците с интелектуални затруднения от експерименталната, но те данните в тях се нуждаят от по-прецизна обработка за да осигурят по-голяма достъпност до диференцирана информацията за установения прогрес и ефективност на центъра „Transition Service©”.

Втората част на анализа „Качествен и количествен анализ на данните от родителите“ предлага демографски профил на родителите – възраст, пол, социален, икономически и професионален статус, както и обратна връзка за отношението на семействата към ефективността и ползите от специализирания център за професионално ориентиране. Съдържателният анализ на семейната среда на участващите ученици обаче поставя въпроса за силата на влияние именно на семейните фактори върху измерените по-добри постижения на експерименталната група. Остава открит въпросът, *доколко постиженията на учениците от експерименталната група са зависими от по-високия образователен, социален и професионален статус на техните родители, в сравнение с родителите от контролната група?*

Заключителната част на дисертацията „*Дискусия и изводи*“ включва 9 обобщения и 3 препоръки за практиката. Те отразяват различията в проявената и сравнена система от специални потребности на юношите с интелектуални затруднения, развиващи се в различни социални условия и обобщават за потенциала на методологията на нов тип извънучилищна организация да посреща адекватно тези потребности. Подчертани са ползите за професионалната ориентация и личностното развитие на тази категория ученици, но също и тези на техните семейства.

В самооценката на докторантката приносите на дисертационното изследване са формулирани в аспекта по проведения теоретично-методологичен анализ и научно-приложната значимост на резултатите от апробираната система от образователни и социални дейности, предлагана в новосъздаден център за услуги по професионално ориентиране на ученици с интелектуални затруднения.

Авторефератът отразява основната структура и съдържание на дисертацията, въпреки че докторантката не е успяла технически да съвмести напълно внушаващите по брой и информационен обем на графичните анализи.

Докторантката е посочила 7 свои публикации - две са самостоятелни и пет са в съавторство с научния ръководител, което потвърждава впечатлението за нейната изключително висока мотивация и ангажираност в изследователската тематика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На базата на горепосочените оценки за актуалността на изследвания проблем, формалните и съдържателни характеристики на дисертационния труд мога да обобщя, че е положен изключително сериозен изследователски труд по реализирането на сложен научен проект за реконструиране на традиционния социално-педагогическите фактори в личностното развитие на младежи със СОП. Прецизно разработената съвременна методика за работата на нов тип извънучилищна структура за професионално ориентиране и личностна подкрепа, 3-годишното проследяване на нейната практическа реализация в експериментални условия е основание убедително предложение към членовете на Специализирано научно жури да бъде присъдена на **Михайлица Хараламбус** образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2. Педагогика (Специална педагогика).

Рецензент:

проф. д-р Цанка Попзлатева

20.05.2019